

УДК 336.71:63:94(470):336.77:342.15(477)«312»
DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-30-38

Селіхов Д. А. ©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СІЛЬСЬКІ БАНКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ДРІБНОГО КРЕДИТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 1861-1917 рр.: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті охарактеризовано зміст викупної операції сільськогосподарських товаровиробників України згідно з «Місцевим Положенням про поземельний устрій селян, поселених на поміщицьких землях у губерніях Малоросійських: Чернігівській, Полтавській і частині Харківської», «Місцевим положенням про поземельний устрій селян, поселених на поміщицьких землях у губерніях: Київській, Подільській, Волинській», а також відповідно до законодавчого акту, що стосувався так званих «новоросійських» губерній, до складу яких тогочасний законодавець включав Катеринославську, Херсонську й Таврійську губернії. На конкретних цифрах доведено унікальний з погляду всесвітньої історії факт, коли центральні органи державної влади примусили колишніх поміщицьких селян виплачувати протягом кількох десятиліть кредит, який вони по суті не брали. Отриманий від держави кредит поміщички використали на свої потреби, у той час як переобтяжені різними платежами та податками непривільювані стани змушені були зі свого власного бюджету вносити викупні платежі, обмежуючи таким чином можливість свого господарства підвищувати ефективність рослинництва і тваринництва. Цей факт дає підстави стверджувати, що від викупної операції у фінансовому відношенні виграли як поміщички, так і тогочасна поміщицька держава, яка у вигляді відсотків за кредитом отримувала набагато більше тієї суми, що як кредит була надана поміщикам за звільнення селян від кріпосної залежності.

Ключові слова: Російська імперія, викупна операція, поміщички, селяни, кредит.

Постановка проблеми. Невід’ємним елементом економічних відносин, побудованих на ринкових засадах, є функціонування кредитної системи, рівень ефективності якої впливає (у тій чи іншій мірі) на всі сфери життєдіяльності суспільства. Навряд чи хто заперечуватиме, що кредитні відносини на сучасному етапі реформування економіки України не повною мірою задовольняють інтереси як безпосередніх товаровиробників, так і споживачів товарів і послуг. Особливо актуальною проблема кредитів є для тих, хто працює в аграрному секторі, про що йде мова, зокрема, у розпорядженні Кабінету Міністрів від 3 лютого 2010 р. щодо цільової програми розвитку сільських територій на період до 2020 року [8, с. 147].

Не зайвим буде нагадати нашим реформаторам, що для вдосконалення кредитних відносин слід враховувати не лише зарубіжний, але й вітчизняний досвід становлення кредитної системи, яка на рубежі XIX–XX ст., у ряді випадків, відповідала рівню найрозвинутіших країн світу. Йдеться не лише про численні державні й акціонерні земельні банки, але і про найрізноманітніші форми дрібного кредиту, включаючи і сільські банки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. У сучасній літературі, що уособлює різні галузі суспільних наук, відсутня будь-яка інформація щодо дрібного кредиту, наданого сільським банком. Окремі фрагментарні свідчення про діяльність сільських банків знаходимо в різноманітних джерелах того періоду, коли,

© Селіхов Д. А., 2019
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>
dmitriy.selihov1969@gmail.com

власне, ці банки і функціонували. Це не лише свідчення осіб, які мали безпосереднє відношення до діяльності тих установ, але й документація земського самоврядування та органів державної влади.

Метою статті, таким чином, є охарактеризувати форми, зміст і значення діяльності сільських банків на території українських губерній Російської імперії на рубежі XIX–XX ст.

Виклад основного матеріалу. За свідченнями полтавських земців, першим кроком царського уряду на шляху законодавчого закріплення системи дрібного кредитування сільськогосподарських товаровиробників було «Положение 7 марта 1840 года о крестьянских вспомогательных и сберегательных кассах», затверджене міністром державних маестностей П.Д. Киселевим [1, с. 157]. Очевидно, саме останнє стало причиною того, що цей правовий акт не було внесено до «Полного собрания законов Российской империи» [6, с. 178]. Якщо до скасування кріпосного права сільські банки як форми дрібного кредиту могли бути створені за рішенням місцевої громади лише в середовищі тих, хто перебував на становищі державних селян, то після аграрних реформ 60-х років XIX ст. їх можна було організувати всім іншим категоріям так званих «сільських станів». «Устав кредитный» – цей основний законодавчий акт, що регулював у Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст. кредитні відносини, – визначає «сільські, волосні чи станичні банки» як «громадські кредитні установи» [20, с. 3]. Згідно з положенням від 7 березня 1840 року (ст. 3), джерелом для утворення основного капіталу таких установ дрібного кредиту могли бути: а) кошти, виділені громадою на господарські потреби; б) кошти, які належали громаді, але зберігалися у певній кредитній установі; в) кошти, які вносили державні селяни до ощадних кас із метою одержання відповідних відсотків. В іншому пункті згаданого положення (ст. 15) встановлювалися умови кредитування членів громади: мінімум позики становив 1 крб, а максимум – 60 крб при 6 % річних [14, с. 5]. Термін – не більше одного року.

У середині XIX ст. в Російській імперії діяв закон, у якому йшлося не лише про загальні принципи функціонування установ дрібного кредиту, але й конкретно про сільські банки. Маємо на увазі «Положение о сельских банках по удельному ведомству», затверджене міністром Імператорського двору 1 травня 1859 р. Згідно з цим положенням, такі банки могли розпочати свою роботу за наявності відповідного розпорядження міністра уділів. Основний капітал мав складатися з певної суми, виділеної з громадських селянських капіталів. Дозвіл на одержання кредиту на суму від 3 до 200 крб. надавало удільне відомство терміном від 1 місяця до 3 років за умови 5 % річних. Позичку можна було отримати під заставу земельних угідь і наявності одного поручителя. Якщо позичальник не повертав у встановлені терміни одержаних у банку коштів, його земельні угіддя продавали. У випадку неможливості покрити за рахунок продажу землі наявного боргу, його залишок повинна була сплачувати відповідна сільська громада на основі кругової поруки [15, с. 4].

У зв'язку з тим, що населених пунктів, які до реформи 1863 р. перебували в розпорядженні Імператорського двору, на території України було дуже мало, наявних відомостей щодо діяльності удільних сільських банків в історичних джерелах автор цієї статті не виявив.

Аграрні реформи 60-х рр. XIX ст., одним із результатів яких було фактичне зрівняння у правах представників усіх сільських станів (колишніх державних, поміщицьких, удільних селян та міщан-землеробів), зумовили розповсюдження ідеї дрібного кредитування у формі сільських банків серед інших непривілейованих станів українського села. Цьому, зокрема, сприяв новий правовий акт – зразковий статут сільських банків 1883 р., підготовлений Міністерством внутрішніх справ на основі закону від 25 січня 1883 р. «О порядке учреждения сельских банков и ссудо-сберегательных касс» [1, № 1336]. Його зміст не містив суттєвих змін порівняно з положенням 1840 р. Зміни торкнулися переважно організаційних аспектів вищезгаданих установ дрібного кредиту. Так, відтепер на чолі сільського банку повинні стояти спеціально обрані для цього розпорядник і наглядова рада (за прикладом класичних іпотечних банків), яку обирали на трирічний термін.

Згідно зі статутом, сільський банк мав основний капітал, джерелом походження якого були громадські та інші кошти, але тільки не позичені де-інде. Основний капітал міг

нагромаджуватися і надалі за рахунок прибутків банку. Ця кредитна установа могла прийняти від однієї особи кошти, загальний обсяг яких не міг бути більшим, ніж у п'ять разів порівняно з основним капіталом. Позики селянам не могли перевищувати 1/20 основного капіталу, якщо останній складав суму, меншу за 3 000 крб, і 200 крб, коли він перевищував 3 000 крб. Як і раніше, термін позики не перевищував одного року, а в окремих випадках становив не більше як півтора року. Нова позичка могла бути видана відповідному клієнту не раніше ніж через місяць після погашення боргів попереднього кредиту. На відміну від ощадно-позичкових чи кредитних товариств, у таких сільських банках, згідно із законом від 25 січня 1883 р., не передбачалося ні застави, ні поручительства.

Вирішальним фактором під час видачі позички була так звана «благонадійність» клієнта, рішення про яку ухвалювала наглядова рада. Як правило, проект статуту та зміни до нього складало селянське присутствіє з обов'язковим затвердженням його у міністерстві фінансів. До компетенції селянського присутствія належало право нагляду за діяльністю сільських банків, на його адресу кожен сільський банк щорічно повинен був надсилати затвержені наглядовою радою та сільським сходом звіти про результати своєї роботи [1, с. 136]. На українських землях Російської імперії ідея сільських банків серед населення не одержала значної підтримки. На Полтавщині, наприклад, згідно із законом 1883 р. діяло лише три сільських банки. Це був Прилуцький повіт, де 1 травня 1892 р. розпочав свою роботу Гурбинський сільський банк, а 1 липня 1892 р. – Ігнатівський та Савинський. Станом на 1 січня 1894 р. баланс цих банків мав такий вигляд [17, с. 160]:

Таблиця 1

Баланс сільських банків

Назва банку	Прибутки, крб			Витрати, крб	
	Основний капітал	Внески	Прибуток	Позички	Залишок
Гурбинський	400	1 077,8	80,7	1 337	221,6
Ігнатівський	300	322,2	46,5	625	43,2
Савинський	513	1 099,6	25,6	1 603	36,0
Разом	1 213	2 499,6	152,8	3 565	300,8

Цілком очевидно, що економічні результати діяльності цих банків були незначними. Гурбинський банк, наприклад, за перше півріччя 1893 р. мав збитків на загальну суму у 6 крб 26 коп.; Ігнатівський – 3 крб 7,5 коп., а Савинський мав лише 26 крб 19 коп. прибутку. Хоча річні показники цих банків мали дещо кращий вигляд, проте перспективи подальшої діяльності цих кредитних установ не могли задовольняти відповідну сільську громаду. Звертають на себе увагу показники внесків, прибутків і витрат. В усіх трьох банках загальна сума внесків і прибутків станом на 1 січня 1894 р. складала 2 652,6 крб, тоді як позики – 3 565,5 крб. Різниця – 912,9 крб. Не важко передбачити, що за збереження відповідної динаміки дебету і кредиту в цих банках невдовзі зовсім не залишиться обігових коштів.

Незадовільні результати роботи подібних кредитних установ для потреб сільськогосподарської промисловості на території всієї Російської імперії стали предметом активного обговорення на засіданнях місцевих комітетів, створених у 1902 р. з ініціативи тогочасного голови Комітету Міністрів С.Ю. Вітте з метою докорінного перегляду аграрно-селянського законодавства. Ряд членів відповідних місцевих комітетів висловились за ліквідацію сільських банків через очевидну нездатність їх витримати конкуренцію не лише з кредитними, але й ощадно-позичковими товариствами. Так, у відповідній ухвалі Суджанського комітету Курської губернії записано таке: «Сільські банки одногосподарно визнані незадовільними й такими, що поступаються кредитним товариствам» [2, с. 9]. Проте більшість комітетів українських губерній висловлювалась за збереження вищезгаданих установ дрібного кредиту, але на іншій, більш досконалішій, на їхню

думку, законодавчій базі. Задля збереження сільських, волосних і станичних банків, читаємо у постанові Маріупольського комітету Катеринославської губернії, слід «перетворити їх у загальностанові з виборним управлінням і передачею їх у підпорядкування Міністерству фінансів, місцевих установ Державного банку, зберігши контроль лише за тими касами, які засновані на громадські кошти» [2, с. 11]. Та серед ухвал комітетів були й такі, що не містили жодних нарікань на діяльність сільських банків. У відповідній постанові Подільського комітету, наприклад, сказано, що з усіх передбачених законом трьох типів установ дрібного кредиту – кредитних, ощадно-позичкових товариств та сільських банків – «такими, що найповніше відображають інтереси сільського населення, слід визнати сільські банки» [2, с. 12].

Одночасно з роботою місцевих комітетів, пік засідань яких припав на кінець 1902 і початок 1903 років, проблему подальшої долі сільських банків обговорювали також і в середовищі земського самоврядування. Так, 20 травня 1902 р. Полтавська губернська земська управа запропонувала затвердити проект статуту Скибинського сільського банку Лохвицького повіту. Ініціатором створення саме такої кредитної установи був місцевий поміщик Є.Н. Костенко, який ще у 1885 р. висловив бажання надати 3 000 крб для облаштування сільського банку в згаданому населеному пункті з умовою назвати новостворену установу Сільський банк доктора Костенка. Прибутки банку, згідно з бажанням мецената, слід було додавати до основного капіталу, аж поки він не сягне 10 000 крб, після чого прибутки можна буде використовувати на потреби місцевої громади. Розроблений губернською управою статут цього банку було затверджено урядом 13 червня 1901 р., після чого Сільський банк доктора Костенка розпочав свою діяльність.

Тим часом лохвицький меценат заявив про своє бажання внести до основного капіталу ще 3 500 крб для того, щоб, окрім мешканців с. Скибинці, послугами його банку могли користуватися також і козаки сусідніх із Скибинцями населених пунктів, а саме сіл Куреньки, Нератівки і Шкурати. Пропозиції, внесені меценатом, вимагали зміни деяких статей статуту банку, що й було запропоновано губернським земським зборам 20 травня 1902 р. [21, с. 29]. Беручи до уваги нові ініціативи доктора Костенка, а також певний інтерес до діяльності сільських банків широких кіл громадськості, Полтавське губернське земство внесло у проект нового статуту ряд суттєвих змін. Якщо в наявному статуті передбачався нагляд за банком із боку губернської управи, то в новому проекті мова вже йшла про Лохвицьку повітову земську управу. Якщо раніше позички видавали лише козакому населенню с. Скибинці, то за проектом нового статуту кредит могли отримати мешканці всіх вищезгаданих населених пунктів Лохвиччини. Щодо умов кредиту, то, як і раніше, рішення про нього ухвалювала наглядова рада за наявності «благонадійного» поручителя. Під час надання кредиту термін позики визначали на основі двосторонньої угоди, але не більше одного року. За умови виникнення в позичальника певних труднощів із поверненням коштів наглядова рада могла перенести повернення кредиту ще на шість місяців.

Якщо раніше наглядова рада мала право в окремих випадках подовжувати термін повернення кредиту до трьох років, то в проекті нового статуту таке рішення могла ухвалювати лише Лохвицька повітова земська управа на основі відповідного подання наглядової ради, інформуючи про це рішення Полтавську губернську земську управу. Відсотки за кредитом клієнти повинні були виплачувати під час повернення позички. У випадку відтермінування кредиту відсотки слід було вносити наперед, за весь час відстрочки. Якщо ж після завершення встановленого терміну кредит не було погашено, позичальник одержував один тиждень для остаточного розрахунку з банком. В іншому випадку для погашення кредиту майно боржника або його поручителя могло бути реалізоване шляхом публічних торгів. При цьому не могло бути продане таке майно позичальника, яке належало до предметів першої необхідності, а саме: посуд, щоденний одяг, продукти харчування, необхідні для життя, дрова, потрібні для утримання будинку протягом одного місяця, знаряддя праці, без яких домогосподар був не

в змозі обійтися, хата з двором, один кінь, одна корова, один віз і сани та 25 пудів насіння, якщо відповідні зернові культури ще не були посіяні [21, с. 31]. Уже в 1903 р. проєкт статуту цього банку уряд затвердив, і він продовжував функціонувати в наступні роки, включаючи й період столипінської аграрної реформи [15, арк. 121].

На рубежі XIX–XX ст. намагалися вдосконалити свої статuti й ряд інших сільських банків, що діяли на українських землях Російської імперії. Це стосується й одного з найдавніших подібних установ дрібного кредиту – сільського банку графині Олександри Браницької, який із 1875 р. діяв у Білій Церкві на пожертвування згаданої меценатки [13, с. 7]. Згідно з її побажаннями, капітал у сумі 285,7 тис. крб мав іти на надання позик сільським мешканцям Київської губернії. На час затвердження нового статуту банку Браницької, що мало місце невдовзі після нової редакції статуту Державного банку, тобто 9 липня 1894 р., його основний капітал складав 102,4 тис. крб – це відсотки з вищезгаданої суми, наданої меценаткою, та прибутки банку за 1875–1893 роки, а також 50 тис. крб, відрахованих безповоротно з того ж капіталу. Справами банку керувала рада, що складалась із чотирьох осіб: одного члена призначав губернатор, одного обирали селяни Білої Церкви, ще одного обирали селяни почергово від однієї з волостей. Останнього з чотирьох членів ради обирали нащадки графині Браницької.

На відміну від інших сільських банків, про які вже йшла мова, позики в банку Браницької могли скласти досить солідну суму в 1 тис. крб під заставу орної землі позичальника терміном до 25 років під 6 % річних. Позички ж під заставу сільсько-господарських знарядь праці клієнт міг одержати на шестирічний термін, якщо ціна відповідного знаряддя праці не перевищувала 50 крб. Як у першому, так і в другому випадках позики надавали виключно мешканцям Київської губернії [15, арк. 37]. Із усього вищесказаного можна зробити висновок, що Білоцерківський сільський банк був не громадською, як більшість інших сільських банків, а приватною кредитною установою, яка мало чим відрізнялася від звичайних іпотечних банків, що видавали кредит переважно під заставу земельної нерухомості.

Подібний банк під назвою Сумський Олександрівський селянський банк у 1885 р. організував інший меценат із мільйонними щорічними прибутками – І. Г. Харитоненко. Різниця була лише в деяких нюансах його діяльності. Так, селяни, які мешкали виключно в Сумському повіті, могли в цьому банку одержати до 300 крб кредиту під заставу свого майна. Коли ж кредит брала на основі кругової поруки певна громада, то його максимальна сума могла досягати 3 000 крб. Максимальний термін кредиту – 3 роки. У випадку отримання позики окремим домогосподарем він повинен був надати відповідні гарантії сільської громади у вигляді ухвали сільського сходу з обов'язковою круговою порукою за борги позичальника. Відсоток за кредит був традиційним для того часу – 6 % річних [15, арк. 137]. Ще однією особливістю цього приватного сільського банку було те, що нагляд за його діяльністю, згідно зі статутом, було покладено на Сумські повітові земські збори.

Лише окремі сільські банки могли похвалитися фінансовими результатами своєї діяльності, бо не були збитковими. Одна з таких установ дрібного кредиту – Юнаківський сільський банк, заснований у 1898 р. в однойменній волості Сумського повіту. Загалом цей громадський банк об'єднував мешканців трьох сіл – близько 15 тис. осіб. До 1902 р. банк видавав позики терміном до одного року під 7 % річних, а згодом – під 6 %. Чистий прибуток за перші чотири роки весь час зростав, а саме: 1898 р. – 104 крб 47 коп.; 1899 р. – 512 крб 47 коп.; 1900 р. – 707 крб 43 коп.; 1901 р. – 1 309 крб 04 коп. [3, с. 10]. Якщо ж розподілити цей прибуток на всіх мешканців, кошти яких, власне, і були використані під час його заснування, то про особливі успіхи, очевидно, говорити не варто ($1\,309\text{ крб} \div 15\,000 = 0,08\text{ коп.}$).

Деякі сучасні російські дослідники висловлюють, на думку автора цих рядків, нічим не підтвержену тезу про відсутність впливу відомих соціальних потрясінь 1905 р. на аграрну реформу, що розпочалася в Російській імперії у 1906 р. [19, с. 132]. Слід, очевидно, погодитися з думкою, яку висловлює абсолютна більшість дослідників історії царської Росії початку XX ст., про існування прямої залежності аграрних рухів 1902 р. в Полтавській і Харківській губерніях і тих законодавчих актів, які було ухвале-

но урядом у 1903–1904 роках, – скасування кругової поруки та тілесних покарань непривілейованих станів, переселенського закону від 6 червня 1904 р. та Положення про установи дрібного кредиту від 7 червня 1904 р. Події 1905 р. підштовхнули уряд до подальших реформ аграрної та ряду інших сфер суспільного життя. Не залишилися осторонь і кредитні установи, правові норми діяльності яких зазнавали змін чи не кожного року.

Щоб не виходити за рамки окресленої нами проблематики й не говорити про еволюцію законодавства щодо діяльності державних та акціонерних іпотечних банків, зупинимося лише на питаннях, пов'язаних із дрібним кредитом. Не випадковим із цієї точки зору є те, що у 1908 р. побачили світ щонайменше два збірники, у яких йшлося про зміни в законодавстві стосовно установ дрібного кредиту, включаючи, звісно, і сільські банки [14, с. 12]. Проте незважаючи на певні, у ряді випадків суттєві, зміни тих чи інших правових норм діяльності установ дрібного кредиту, які були затверджені міністром фінансів 25 грудня 1908 р., 21 грудня 1910 р. та 14 червня 1912 р., основні норми права, зафіксовані в згадуваному раніше «Положении 7 марта 1840 года о крестьянских вспомогательных и сберегательных кассах», продовжували діяти і в роки столипінської аграрної реформи [12, с. 189]. У змінах 1908, 1910 та 1912 років мова йшла про діяльність селянських ощадних і допоміжних кас. Під останніми малися на увазі також і сільські банки, адже вони, як і допоміжні каси, не лише приймали внески, що було характерною рисою ощадних кас, але й видавали кредити. Вносячи зміни до ст. 15 положення про допоміжні каси, законодавець визначав максимально можливу суму кредиту одному клієнту в обсязі 150 крб. Позика, яка перевищувала 60 крб, могла бути видана лише на оренду землі, купівлю худоби, знарядь праці та предметів, необхідних для того чи іншого промислу. Уперше в законодавстві про дрібний кредит було встановлено максимальні відсотки за надані кошти в розмірі 12 % річних [4, с. 7].

Висновки. Підбиваючи загальні підсумки діяльності сільських банків із точки зору організаційно-правових принципів їх функціонування, маємо всі підстави говорити про вкрай низьку ефективність їх роботи, хоча й загальна чисельність таких банків була досить значною. Згідно з даними кредитної канцелярії Міністерства фінансів Російської імперії, на початку ХХ ст. їх було близько 550 [18, с. 139]. В опублікованій 1910 р. книзі «Сельскохозяйственный кредит в России», підготовленій працівниками відділу сільської економіки й сільськогосподарської статистики Головного управління землеустрою й землеробства, зроблено висновок про їх повну неспроможність задовольняти потреби населення в дрібному кредиті. «Це не банки, які акумулюють капітали з метою фінансування економіки, а якісь благодійні установи, створені начальством», – писали автори вищезгаданої книги. Подібної оцінки заслуговують і ті банки, які були створені «благодійними поміщиками». Вони теж носили благодійний характер, а тому «були позбавлені життєвої сили» [11, с. 241].

Причини такого становища зумовлені не в останню чергу зашкарублим бюрократизмом у їх роботі, адже установи, засновані не на комерційних началах, а «немовби подаровані начальством, ніколи не зможуть працювати успішно, завжди зберігаючи канцелярський характер, із усіма характерними для канцелярії недоліками. Чекаги від таких установ дійсної користі, – писали ті ж автори, – тобто користі, яку повинні приносити кредитні установи, неможливо» [11, с. 242]. Цікаво, що такий результат прогнозували ще у 60-х роках ХІХ ст. деякі знавці історичного досвіду функціонування установ дрібного кредиту в Західній Європі В.Ф. Лугінін і А.В. Яковлев. У своїй брошурі про позичкові товариства, яка побачила світ у 1870 р., вони писали, що сільські банки, які діяли на основі положень 1840 та 1859 рр. і які пропагували у своїх публікаціях деякі автори [17], не можуть бути ефективними кредитними установами через засилля в них заможних верств тогочасного села. «Такий банк буде лише куркульським банком, підтримкою для сильних і гнітом для слабких», – попереджали В.Ф. Лугінін і А.В. Яковлев [9, с. 19]. І хоча не в засиллі заможних крилась головна причина того, що «сільські банки зупинились у своєму розвитку» [18, с. 139], а в недоліках їх статутів, забюрократизованості управлінської системи і незначних обігових коштах тих банків, які були створені на кошти місцевої громади, проте висновок залишається незмінним: ефективність їх роботи була мізерною, а багато з них «майже припинили свою діяльність...» [5, с. 7].

Подальше дослідження проблеми сільських банків, зокрема у плані порівняння їх діяльності в окремих історичних регіонах Російської імперії, може, на переконання автора цих рядків, лише підтвердити цей висновок.

Список використаних джерел

1. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета 25 января 1883 г. «О порядке учреждения сельских банков и ссудо-сберегательных касс». *ПСЗРИ*. Собр. 3-е. Т. III. Санкт-Петербург: Б. и., 1883. № 1336.
2. Герценштейн М.Я. Мелкий кредит в трудах комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности и сберегательные кассы. Москва: Типо-литогр. т-во «И. Н. Кушнарев и К», 1904. 137 с.
3. Гриценко П. Сельские банки в Сумском уезде. *Южнорусская сельскохозяйственная газета*. 1902. № 17. С. 9–10.
4. Дополнительные правила к Положениям 7 марта 1840 г. о крестьянских сберегательных и вспомогательных кассах (утверждены министром финансов 25 декабря 1908 г., 21 декабря 1910 г. и 14 июня 1912 г.). Санкт-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1914. 12 с.
5. Журнал Полтавского губернского присутствия № 4. За апрель 1909 года. Полтава: Тип. губерн. правления, 1910. 26 с.
6. Календарь «Хуторянин»: Второй сельскохозяйственный сборник. Полтава: Типо-литогр. И.А. Дохмана, 1913. 232 с.
7. Колюпанов Н. П. Практическое руководство к учреждению сельских и ремесленных банков по образцу немецких ссудных товариществ. Москва: Тип. «Мамонтов и К», 1870. 252 с.
8. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів від 3 лютого 2010 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 12. С. 147–149.
9. Лугинин В. Ф., Яковлев А.В. Сельские ссудные товарищества (их устройство и назначение). Санкт-Петербург : Б. и., 1879. 49 с.
10. Мелкий краткосрочный кредит и волостные кассы. *Систематический свод постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за первые шесть трехлетий (с 1865 по 1882 г. вкл.)*. Полтава: Тип. Пигуренко, 1886. 1686, XXXV с.
11. Морачевский В.В. Сельскохозяйственный кредит в России [Глав. управ. землеустройства и земледелия]. Санкт-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1910. 199 с.
12. Указ о порядке введения дополнительных правил, утвержденных 25 декабря 1908 года, к Положениям 7 марта 1840 г. о вспомогательных и сберегательных кассах. *Сборник по мелкому кредиту (Законоположения, образцовые уставы, административные распоряжения, операционные правила, сенатские решения, практические советы и указания)*. Изд. 6-е, доп. и испр. Сост. С.В. Бородаевский. Санкт-Петербург : Тип. ред. период. изд. М-ва финансов, 1914. С. 189–191.
13. Отчет сельского банка графини Браницкой в местечке Белой Церкви за 1913 г. Белая Церковь: Б. и., 1913. 32 с.
14. Положения 7 марта 1840 года о крестьянских вспомогательных и сберегательных кассах, с дополненными к ним правилами, утвержденными министром финансов 25 декабря 1908 года. Санкт-Петербург : Тип. М. Д. Ломковского, 1908. 23 с.
15. Положение о сельских банках по удельному ведомству (утверждено министром Императорского двора 1 мая 1859 г.). Санкт-Петербург : Тип. Мин-ва Двора, 1859. 8 с.
16. Російський державний історичний архів. Ф. 1405. Оп. 531. Спр. 917: «Об устройстве правительственного сельскохозяйственного банка». 917 арк.
17. Сборник правил для крестьянских общественных банков и касс, образованных до издания Положения 7 июня 1904 г. «Об учреждениях мелкого кредита». Санкт-Петербург: Тип. М.Д. Ломковского, 1908. 36 с.
18. Сельский кредит в Полтавской губернии. Вып. 1: Мелкий организованный кредит. Ссудо-сберегательные товарищества. Волостные кассы. Сельские банки. Полтава: Типо-литогр. И.А. Дохмана, 1894. 160 с.
19. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1902 г. Год шестой. Полтава: Тип. И.А. Дохмана, 1902. С. 201, 116, 315, 226.
20. Тюкавкин В. Г. Великорусское крестьянство и столыпинская аграрная реформа. Москва: Памятники исторической мысли, 2003. 303 с.
21. Устав кредитный. *Свод законов Российской империи*. Т. XI. Ч. 2. Изд. 1903 г. и по продолжению 1912 г. Санкт-Петербург: Б. и., 1912. 618 с.
22. Устав Скибинского сельского банка доктора Евтихия Никитича Костенко. Проект но-

вого устава. *Полтавскому чрезвычайному губернскому земскому собранию 20 мая 1902 года губернской земской управы доклады.* – Полтава: Типо-литограф. торг. дома «Л. Фришберг», 1902. С. 27–35.

Надійшла до редакції 26.11.2019.

References

1. Vysochayshe utverzhdennoye mneniye Gosudarstvennogo Soveta 25 yanvarya 1883 g. «O poryadke uchrezhdeniya sel'skikh bankov i sudo-sberegatel'nykh kass». [The highest approved opinion of the State Council on January 25, 1883 “On the procedure for the establishment of rural banks and loan and savings banks.] PSZRI. Sobr. 3-ye. T. III. Sankt-Peterburg: B. i., (1883). № 1336. [in Russ.].
2. Gertsenshteyn, M. YA. (1904) Melkiy kredit v trudakh komitetov o nuzhdakh sel'skokhozyaystvennoy promyshlennosti i sberegatel'nyye kassy. [Small loan in the work of committees on the needs of the agricultural industry and savings banks.] Moskva: Tipo-litogr. t-vo «I. N. Kushnarev i K», 137 s. [in Russ.].
3. Gritsenko, P. (1902) Sel'skiye banki v Sumskom uyezde. [Village banks in the Sumy district]. Yuzhnorusskaya sel'skokhozyaystvennaya gazeta. № 17. S. 9–10. [in Russ.].
4. Dopolnitel'nyye pravila k Polozheniyam 7 marta 1840 g. o krest'yanskikh sberegatel'nykh i vspomogatel'nykh kassakh (utverzhdeny ministrom finansov 25 dekabrya 1908 g., 21 dekabrya 1910 g. i 14 iyunya 1912 g.). [Additional rules to the Regulations of March 7, 1840 on peasant savings and subsidiary banks (approved by the Minister of Finance on December 25, 1908, December 21, 1910 and June 14, 1912)]. Sankt-Peterburg: Tip. V.F. Kirshbauma, (1914). 12 s. [in Russ.].
5. Zhurnal Poltavskogo gubernskogo prisutstviya № 4. Za aprel' 1909 goda. [Journal of the Poltava Provincial Presence No. 4. For April 1909.] Poltava: Tip. gubern. pravleniya, (1910). 26 s. [in Russ.].
6. Kalendar' «Khutoryanin»: Vtoroy sel'skokhozyaystvennyy sbornik. [Calendar “Farmer”: The second agricultural collection]. Poltava: Tipo-litogr. I.A. Dokhmana (1913). 232 s. [in Russ.].
7. Kolyupanov, N.P. (1870) Prakticheskoye rukovodstvo k uchrezhdeniyu sel'skikh i remeslennykh bankov po obraztsu nemetskikh ssudnykh tovarishchestv. [A practical guide to the establishment of rural and craft banks modeled on German loan partnerships]. Moskva: Tip. «Mamontov i K», 1870. 252 s. [in Russ.].
8. Kontseptsiya Derzhavnoi tsil'ovoi programi stalogo rozvitku sil's'kikh teritoriy na period do 2020 roku. [The concept of the State Power Programs for the Steel Development of Socialist Territories for the period until 2020.] Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv vid Z lyutogo 2010 r. Ofitsiynyi visnik Ukraini. 2010. № 12. S. 147–149. [in Ukr.].
9. Luginin, V.F. & Yakovlev, A.V. (1879) Sel'skiye ssudnyye tovarishchestva (ikh ustroystvo i naznacheniyе). Sankt-Peterburg: B. i. 49 s. [in Russ.].
10. Melkiy kratkosrochnyy kredit i volostnyye kassy. [Small short-term credit and volost cash registers]. Sistemacheskyy svod postanovleniy i rasporyazheniy Poltavskogo gubernskogo zemstva za pervyye shest' trekhletiy (s 1865 po 1882 g. vkl.). Poltava: Tip. Pigurenko (1886). 1686, XXXV s. [in Russ.].
11. Morachevskiy, V.V. (1910) Sel'skokhozyaystvennyy kredit v Rossii [Glav. uprav. zemleustroystva i zemledeliya]. Sankt-Peterburg: Tip. V.F. Kirshbauma. 199 s. [in Russ.].
12. Nakaz o poryadke vvedeniya dopolnitel'nykh pravil, utverzhennykh 25 dekabrya 1908 goda, k Polozheniyam 7 marta 1840 g. o vspomogatel'nykh i sberegatel'nykh kassakh. [The order on the procedure for introducing additional rules approved on December 25, 1908 to the Regulations on March 7, 1840 on auxiliary and savings banks]. Sbornik po melkomu kreditu (Zakonopolozheniya, obraztsovyye ustavy, administrativnyye rasporyazheniya, operatsionnyye pravila, senatskiye resheniya, prakticheskiye sovery i ukazaniya). Izd. 6-ye, dop. i ispr. Sost. S.V. Borodayevskiy. Pg.: Tip. red. period. izd. M-va finansov (1914). S. 189–191. [in Russ.].
13. Otchet sel'skogo banka grafini Branitskoy v mestechke Belay Tserkvi za 1913 g. [Report of the village bank of Countess Branitskaya in the town of Bila Tserkva for 1913]. Belaya Tserkov': B. i., 1913. 32 s. [in Russ.].
14. Polozheniya 7 marta 1840 goda o krest'yanskikh vspomogatel'nykh i sberegatel'nykh kassakh, s dopolnennymi k nim pravilami, utverzhennymi ministrom finansov 25 dekabrya 1908 goda. [The provisions of March 7, 1840 on peasant subsidiary and savings banks, with the rules supplemented by them, approved by the Minister of Finance on December 25, 1908]. Sankt-Peterburg: Tip. M.D. Lomkovskogo, (1908). 23 s. [in Russ.].
15. Polozheniye o sel'skikh bankakh po udel'nomu vedomstvu (utverzhdeno ministrom Imperatorskogo dvora 1 maya 1859 g.). [Regulation on rural banks by the specific department (approved by the Minister of the Imperial Court on May 1, 1859)]. Sankt-Peterburg: Tip. Min-va Dvora (1859). 8 s. [in Russ.].
16. Rosiys'kiy derzhavniy istorichniy arkhiv. [The Russian State Archive.] F. (1405). Op. 531.

Spr. 917: «Ob ustroystve pravitel'stvennogo sel'skokhozyaystvennogo banka». 917 ark. [in Russ.].

17. Sbornik pravil dlya krest'yanskikh obshchestvennykh bankov i kass, obrazovannykh do izdaniya Polozheniya 7 iyunya 1904 g. «Ob uchrezhdeniyakh melkogo kredita». [The collection of rules for peasant public banks and cash desks, formed before the publication of the Regulation on June 7, 1904 "On small credit institutions."]. Sankt-Peterburg: Tip. M.D. Lomkovskogo, (1908). 36 s. [in Russ.].

18. Sel'skiy kredit v Poltavskoy gubernii. Vyp. 1: Melkiy organizovanny kredit. Ssudosberegatel'nyye tovarishchestva. Volostnyye kassy. Sel'skiye banki. [Rural credit in the Poltava province. Vol. 1: Petty organized credit. Savings and loan partnerships. Volost cash desks. Rural banks]. Poltava: Tipolito-gr. I.A. Dokhmana, (1894). 160 s. [in Russ.].

19. Statisticheskiy yezhegodnik Poltavskogo gubernskogo zemstva na 1902 g. God shestoy. [Statistical Yearbook of the Poltava Provincial Zemstvo for 1902, the Sixth Year]. Poltava: Tip. I.A. Dokhmana, (1902). S. 201, 116, 315, 226. [in Russ.].

20. Tyukavkin, V.G. (2003) Velikorusskoye krest'yanstvo i stolypinskaya agrarnaya reforma. [The Great Russian peasantry and the Stolypin agrarian reform]. Moskva: Pamyatniki istoricheskoy mysli. 303 s. [in Russ.].

21. Ustav kreditnyy. Svod zakonov Rossiyskoy imperii. [The charter is credit. Code of laws of the Russian Empire]. T. XI. CH. 2. Izd. 1903 g. i po prodolzheniyu 1912 g. Sankt-Peterburg: B. i., (1912). 618 s. [in Russ.].

22. Ustav Skibinskogo sel'skogo banka doktora Yevtikhiya Nikiticha Kostenko. [The charter of the Skibinsky rural bank of Dr. Evtikhiy Nikitich Kostenko.] Proyekt novogo ustava. Poltavskomu chrezvychaynomu gubernskomu zemskomu sobraniyu 20 maya 1902 goda gubernskoy zemskoy upravly doklady. – Poltava: Tipolito-gr. torg. doma «L. Frishberg», 1902. S. 27–35. [in Russ.].

SUMMARY

Selikhov D. A. Peasant banks of the Russian Empire as a specific form of small credit in the Ukrainian lands of 1861-1917 years: organizational and legal aspect. The article analyzes the activities of this specific form of small loans as rural banks, the first of which were founded with the Cabinet of his imperial majesty in the first half of the nineteenth century. According to "Rural Bank Survey on Rural Banks" from the May 1, 1859, the capital of a bank was made with the help of the necessary number of people who joined the community and, as is known, later pertaining to the nineteenth and twentieth centuries when the capital of the rural bank was paid by the appropriate individuals, most of them were often local landowners. Unlike the savings and loan companies, whose main feature was the presence of a unit of a member of this cooperative, rural banks acted on a slightly different principle, providing certain amounts of loans secured by real estate, in which role was most often the land. Due to the fact that the peasants in their community did not have free funds to form credit accounts of such banks, their functioning was carried out rather poorly, which gave grounds for the specialists of credit business, as well as the general public in general, to recognize their work, unlike credit companies, as unsatisfactory. Thus, such banks did not play a significant role in lending to small agricultural producers in the Ukrainian lands of the Russian Empire. Only some banks that lent at 67% per annum could boast of their financial results. But this was not a rule, but rather an exception to it.

Keywords: *Russian Empire, Ukrainian lands, rural banks, peasants, credit.*